

JOHAN AXEL PALMÉN ¹⁾.

Av IVAR HORTLING.

Då många bland föreningens medlemmar måhända inte närmare känna till Palméns forskning, torde några ord om honom kunna påräkna intresse. Enligt våra stadgar anordnas årsmötena på Axelsdagen, vilket också liksom dessa rader utgör en hyllning av den store forskarens minne.

Palmén fick måhända redan tidigt något intresse för fåglarna, då han hjälpte sin morbror Evert Julius Bonsdorff — skaparen av bl. a. „Finska fågelsamlingen“ — i dennes arbete. Den unge J. A. P. fick tidigt ögonen öppna även för andra grenar av zoologien, nämligen insekterna och den jämförande anatomen ²⁾.

Om vintrarna idkade han bokliga studier, men under ferierna exkurrerade han redan i sin ungdom. På äldre dagar kom han inte ut på exkursioner, vilket han förklarade med att han inte såg tillräckligt bra. Han brukade säga: om jag kom ut med eder, skulle ni skratta åt min okunnighet (!) — Hans tidigare exkursioner gällde Helsingfors omnejd, Åland, Tavastland och Savolax (1865), bl. a. Tuovilanlahti invid Kuopio. År 1867 företog han jämte Sahlberg en studieresa till Lappmarken, ända upp till Enontekis. Hans första publikation härrör från denna expedition: Ornitologiska iakttagelser under en resa till Torneå Lappmark år 1867. Större betydelse fick hans Finlands foglar, II delen av Magnus von Wrights arbete med samma namn, som han redigerade och fullständigt omarbetade enligt uppdrag av Finska vetenskaps societeten. Arbetet fullbordades 1873. I detta arbete se vi den stora naturforskaren i den sakrika framställningen och de vida vyerna. Vi skönja däri också den intuitiva blicken för de uppgifter, som skulle komma att intressera en senare generations ornitologer, bl. a. utforskningen av de geografiska raserna. Däri se vi också redan antydningar om hans nästa stora arbete om flyttfågeln.

Palmén hade särskilt fäst sig vid att prutgåsen enligt tillgängliga uppgifter i litteraturen blivit sedd enbart vid kusterna. Detta ledde honom till att ur litteraturen sammanställa allt material rö-

¹⁾ Tal hållet vid ett samkväm i societetshuset efter årsmötet 23. III 26.

²⁾ Jfr. Alex. Luther: Minnesteckning av J. A. Palmén i Finska vetenskaps societetens förhandlingar (bd. LXII 1919—1920, avd. C. Nr 5).

rande arktiska arters flyttningsvägar. Så uppstod hans licentiatavhandling 1874, som år 1876 utkom i ökat omfång på tyska under titeln *Über die Zugstrassen der Vögel*.

Palmén påvisar däri förekomsten av flyttningsvägar, som äro geografiskt begränsade och vilka löpa från de i norr liggande häckningsstationerna till de sydliga vinterstationerna, icke rakt i ett bestämt vädersträck utan i alla möjliga kroker. Bredvid och mellan dessa vägar flytta fåglarna i regel inte. Bestämmande för flyttningsvägarnas sträckning är enligt Palmén de ekologiska förhållandena och arternas speciella vanor. Fåglarna göra halt, där villkoren för en övervintring finnas uppfyllda.

Palmén valde till utgångspunkt för sina forskningar det faunistiska material, som då fanns att tillgå i litteraturen. Genom att kritiskt ordna och sammanställa sådana fyndorter, på vilka resp. av honom för ändamålet valda arter antecknats i så stort antal att man med skäl kunde anse dem vara regelbundet besökta av sträckande fåglar, kom han till sina „Zugstrassen“. Han har för sin undersökning valt sådana arter, för vilka avståndet mellan häckningsorten och vinterkvarteren är det längsta möjliga och vilka hava ett jämförelsevis litet och geografiskt begränsat häckningsområde. Tillika äro dessa arter sådana, som med lätthet kunna iakttagas, och slutligen äga de lokalvarieteter med begränsade häckningsområden. Han valde för sin forskning högarktiska typfåglar, prutgås, kustpipare, kustsnäppa, skärnsnäppa, vitkindad och vitpannad gås, prakt-ejder, vittrut, brednäbbad simsnäppa, mindre sångsvan m. fl. Han indelar sina kategorier i pelagiska (äkte världshavs fåglar), glaciallitorala, som sträcka längs polar-isbarriären, pelagolitorala, marinlitorala, submarinlitorala och fluviolitorala, som följa världshavens och innanhavens kuster samt floddalarna.

Palmén jämför vidare de skilda kategorierna med varandra. Dessa kategorier (pelagiska o. s. v.) räknat från de första till de sista, representera enklare resp. svårare förhållanden. Den första kategorien är den genomskinligaste, lättast att utforska.

Vidare undersökas häckningsorterna inom dessa kategorier med avseende på den geografiska breddgraden: i allmänhet överensstämmer ordningsföljden av kategorierna med riktningen från norr till söder sålunda, att de glaciallitorala fåglarna häcka högst uppe i norr, sedan följa de pelagolitorala o. s. v. Denna överensstämmelse äger sin tillämpning jämväl på sådana närbesläktade arter,

som höra till olika flyttningskategorier (vikarierande arter), t. ex. större strandpiparen (nordlig och submarin), mindre strandpiparen (sydlig och fluviolitoral), praktejden (nordl., pelagolit.), ejdern (sydl., marinlitoral).

Än vidare: en nordlig till en föregående flyttningskategori hörande häckfågel flyttar längre bort mot söder än dess vikarierande till en följande kategori hörande art. Detsamma gäller även för några geografiska varieteter av samma art.

I fråga om de enskilda individernas flyttning kommer Palmén till den slutsatsen, att om den klimatiska växlingen verkar samtidigt på olika breddgrader, alla individer av en art bryta upp samtidigt; om åter växlingen verkar oliktidigt (först i norden, senare i sydligare trakter), bryta de nordligare häckande individerna av arten upp tidigare än individerna i sydligare zoner. I förra fallet anlända flyttarna successivt till vinterkvarteren, i senare fallet flyga de nordligare häckfåglarna, under förutsättning att deras flykt från zon till zon sker snabbare än verkningarna av temperaturväxlingen hinna göra sig gällande, förbi sina sydliga fränder och anlända till vinterkvarteren tidigare än dessa.

Palmén behandlar i sitt arbete vidare s. k. vilseflyttare. Härvid kommer han till sin teori om prolongation, abbreviation och deviation, d. v. s. han betraktar dem som upphovet till den ursprungliga flyttningszonens förlängning, förkortning eller förgrening (utgående från utbredningscentrum). Om en vilseflyttare fortplantar sig på ett för dess art främmande område, förorsakar den en temporär, resp. bestående förskjutning i artens häckningszon. Härefter ligger vilseflyttarnas genetiska betydelse.

Palmén genomförde sina slutledningar med stor logisk skärpa. Arbetet väckte stor uppmärksamhet och betecknades som epokgörande. Endast ett skarpt angrepp fick han utstå, nämligen av E. F. von Homeyer. Men han bemötte angreppet i en avhandling: Antwort an Herrn E. F. von Homeyer bezüglich der Zugstrassen der Vögel (1882). En gång yttrade han själv därom: „Jag måste säga, att jag är litet stolt över det“. Och säkert är att Palmén avgick ur striden med fullständig seger.

Palméns „Zugstrassen“ kan betecknas som ett epokgörande arbete genom den rikedom på idéer, varav arbetet flödar. Många av Palméns teorier äro visserligen obevisade och även mot arbetets huvudsyfte, att påvisa förekomsten av flyttningsvägar, kunna in-

vändningar göras. Men faktum kvarstår att *många arter* flytta längs bestämda flyttningsvägar. Den moderna forskningen strävar att utreda enskilda arters flyttning (monografier). Palmén påvisar redan betydelsen av att kunna identifiera de enskilda individerna bland de flyttande skarorna, varigenom vår åskådning kom att nå utöver Middendorffs isepipteser.

År 1887 organiserade Palmén den s. k. Kola-expeditionen, därifrån ett rikt material hemfördes. Samma år utkom Bidrag till kännedomen om sibiriska ishavskustens fågelfauna, som bygger på Vega-expeditionens iakttagelser och material, vilket av A. E. Nordenskiöld anförtroddes Palmén för bearbetning.

1885 hade Palmén utgivit ett uppslag till fågelkännare: Internationellt samarbete och Finlands andel däri. Därigenom lades grunden till „Palméns arkiv“, däri han med aldrig svikande omsorg samlat utklipp ur litteraturen samt meddelanden och iakttagelser av sina många ornitologvänner landet runt. Senare (1908) omarbetade han detta uppslag, som han publicerade under titeln: Plan för undersökning av fågelfaunan ur topografisk synpunkt, både på svenska och på finska. Denna plan har legat till grund för alla lokalfaunor, som därefter publicerats hos oss.

År 1891 utarbetade Palmén till II. Ornitologiska kongressen i Budapest ett sammanfattande referat över vad som dithills utträttats i fråga om kännedomen av fåglarnas flyttningar.

Alla veta vi, huru Palmén med ungdomlig entusiasm engagerade sig för den moderna experimentella forskningen medels ringmärkning av fåglar för utrönande av deras flyttningsvägar. Resultaten publicerade han i Faunasällskapets Meddelanden (h. 40, 41, 42). Ända till sin död redigerade han ock den finska avdelningen i Nordens Fåglar av Jägerskiöld—Kolthoff.

Lika mycket och mera än genom sina arbeten verkade Palmén befruktande på den ornitologiska forskningen i detta land genom de impulser han gav under personligt umgänge med sina elever och vänner. Med stort tålamod lyssnade han på iakttagarnas berättelser från skog och mark och hade alltid själv något av oskattbart värde att meddela, varigenom han eggade till nya iakttagelser och t. o. m. vetenskapligt arbete.

Den allra största betydelse för unga och äldre vetenskapsidkares utveckling fick Tvärminne zoologiska station. Redan på 1890-talet upphyrde Palmén ett par fiskarstugor på Esbo Lövä och in-

rättade där ett sommarlaboratorium. Men det visade sig inte motsvara Palméns fordringar. År 1901 köpte han Krogarudden i Tvärminne, som under hans ledning snabbt utvecklade sig till den zoologiska station som fått en så eminent betydelse. Huru många ornitologer och andra naturforskare hava inte där fått impulser för livet!

Slutligen förtjänar att nämnas att Palmén var föregångsmannen hos oss på naturskyddets område. År 1905 publicerade han i *Fennia*, 22, N:r 5, ett föredrag om naturskydd, hållet vid Sällskapets för Finlands geografi möte den 8 maj 1904. Säkert är, att Rolf Palmgrén fick sina första impulser till sitt livsverk av J. A. Palmén.

*

Första gången kom jag i ornitologiska frågor i beröring med J. A. Palmén på hösten 1912. Jag hade tänkt mig ett arbete i hembygdsforskningens tecken och tyckte att en undersökning av fågelfaunan i min dåvarande hembygd, Sjundeå, lämpade sig för oss fågelvänner därstädes. För att få råd besökte jag Palmén, som mottog mig med stor värme. Han yttrade ungefär följande: „Det är *just* det, Ni skall göra. Jag skall gärna stå till tjänst med vad jag kan“. Och så inveg han mig i sitt arkiv och visade, vad som gjorts i fråga om lokalfaunor. Jag tror visst jag dröjde flere timmar hos honom vid detta besök. Bland annat visade han mig Elis Nordlings arbete om Enare-traktens fågelfauna. „En halv timme dröjde han här hos mig, här är nu resultatet av hans undersökningar“. Efter detta besök hörde jag sedermera till de regelbundna gästerna hos Palmén. En värld hade gått upp för mitt hjärta, „vars tjusning det ej anat“.

Palmén var i främsta rummet forskare och människa. Då man erinrar sig den framskjutna ställning han intog i den lärda världen hos oss, måste man frapperas av den enkelhet och naturlighet, som präglade hela hans väsen. Märkte han att någon hade forskarhåg och ärligt uppsåt, skänkte han den sitt *fulla förtroende*. Därigenom vann han många hjärtan.

Som bevis på hans enkelhet i det dagliga livet vill jag anföra en liten episod. Under „den röda tiden“ hade han bjudit mig till middag, som vi åto på tu man hand. Då jag vid 1/2 8-tiden skulle

vandra i väg, kom han och följde mig: Vi vandrade längs Boulevardsgatan och Mikaelsgatan. Det framgick under vårt resonnemang att han hade det svårt med mjölken. Och då jag råkade hava en flaska hemma hos mig — jag hörde till ett självhushåll i Sjundea och fick ett par flaskor mjölk i veckan — bad jag honom komma hem till mitt stadskvarter, där jag hoppades kunna åstadkomma en portion gröt med mjölk. Nej, han ville inte. Då vi kommo utanför ett folkskolehus vid Järnvägstorget, stannade han just då man stod i beråd att stänga dörren. „Här brukar jag vika in och få mig en portion gröt och ett glas mjölk“ sade han. Så tog han avsked och försvann i vimlet i folkskolehuset.

På gamla dagar publicerade Palmén ganska litet. Han var ytterst kritisk mot sig själv och även mot andra. „Den och den formligen ynglar ur sig“, sade han om en sedermera framstående ornitolog; „först hålles det föredrag där och där, så utkommer det i någon annan form där och där“. Han ägnade stor omsorg åt andras manuskript, och mången ornitolog har honom att tacka för vad han publicerat och — icke publicerat.

Då jag satt fången hos de röda våren 1918, sände Palmén till mig en kollektion ornitologisk litteratur. Senare erhöj jag ett brev, daterat 17. III 1918. Det var tur att det överhuvud kom fram, om än i stympat skick. På brevet, som omfattar fyra sidor stort 8:o format, hade vederbörande kommissarie gjort följande anteckning med blyerts: Kirjeestänne meni hukkaa (!) puolet.

Då brevet äger stort intresse också för andra än adressaten, och är rätt karakteristiskt för upphovsmannen, vill jag här offentliggöra det.

Han skriver (ordagrant anført): När jag i går emottog „real-skolistens“ sändning och genomläste pappren kände jag en verklig glädje över att ha sänt litteraturen senast. Jag sände den eg. för att någon långsam stund måtte fås att flyta hastigare och mindre mulen; men jag finner nu med glädje, att böckerna varit nyttiga även i *positiv* riktning.

Erfarenheten från långa tider har visat mig, att mina funderingar om Zugstrassen här hemma befunnits vara „trevliga“, eller „intressanta“, o. d., och av vänskap har mången läst dem med en viss förnöjelse; ja den största heder jag minnes, fick jag när J. W. S(nellman), i egen person, hjertligen gratulerade J. Ph. P(almén) på

gatan i anl. av disp., som nyss utkommit och som han ¹⁾ *läst*. Men här hemma har ytterst litet utträttats i sak vidare, och bra få ha *ens kunnat* göra ngt, — annat än, naturligtvis, samla nya observationer. Inte tror jag ens att någon i egentlig mening „förstått“ innebörden och sammanhanget i arbetet, utom min vän Norrlin, botanisten. I utlandet ha dock en del personer trängt djupare. Inte vill jag över-skatta själva djupet i arbetet, men alltid lodade det dock några tum djupare, än vad en icke-naturforskare kan följa med. Och så fick jag här hemma sitta temligen ensam, och med utlänningar har jag så sällan *personligen* sammanträffat.

En ny upplaga, väsentligen bättre, och grundad på allt efter år 1874 *tillkommet material*, ville jag sedan (på 1880-talet) utarbeta för att få ny fart i saken och nya kontakter med gelikar; ute eller hemma. *Den vägen* hade jag nog kunnat anlita, — den att ge frågorna *i smått* åt elever att genomarbeta, — båda parterna hade nog haft nytta därav. Men jag tycker inte om att av elever göra gjutna tennsoldater, — *alla* av *min* schablon, — ty någonting sådant alstras då, i st. f. självständigt och på olika områden kännande, tänkande och arbetande elever.

Men, — kommer där dock någon efterföljare, som *vill* och *kan* samarbeta, ja *då* är saken en annan; då är jag glad, och då är ingen villigare att göra detta samarbete eller diskutera problemen.

Dock, — alla måste börja från början. Inte går det an, att ta ned månen med handen, som en ung nybegynnare tror sig kunna göra på teoretisk bas. En mogen man inser det däremot av sig själv, och handlar därefter: man „tager en position“ först efter nödiga förberedelser — och sedan genom rask handling. Förberedelserna kunna — allt efter omständigheterna och personlig läggning — vara av olika slag, och handlingen bör gestalta sig därefter.

Själv tänkte jag i unga år alls inte på fågelvärlden; men „omständigheterna“ förde mig dit (M. v. W:s efterlämnade papper och Finl. Fgl. II). Och dessa ställde mig inför flyttningsgåtan. När jag stod inför den, och — kuriöst nog — lyckats för *en* art lyfta en liten flik av förhänget, gjorde sig naturlig hunger efter „mera“ gällande; och så gled jag in på banan, tills det gick utför rutschen;

¹⁾ han, som bett ungdomen läsa filosofi, historia och humaniora, men inte av naturvetenskaperna bekajas med materialism, „tunkiolta ja tunkion viereltä“ — *han* uttalade sin belåtenhet åt min far.

och — sen hade man tjusats nog av farten, för att vilja rutscha ännu mera.

Kom så 1:o docentverksamheten, vilken tidsenligt *måste* riktas in på *det*, som vi *här allra mest* behöfde, — grundväsentliga reformer, en ny grundval för all tidsenlig uppfattning av zoologiska frågor. *Dit* gick då *all* min tid, som jag hade velat egna åt Zugfenomenet, vilket jag begripligtvis dock i tankarna följde med på avstånd. Och så Nr 2: Kom så Geografiska skpts organisation och hela hopen lass att draga där + i Fn. & Fl. skpts; sålunda blev dock bördan alltför tung, och åren började även gnaga på arbetskapaciteten. Omsider kom nog emeriti-lugnet; men detta absorberas av otaliga under 30 år alldeles eftersatta arbeten, av vilka jag *nu* (under orosperioden 1917—1918) försöker undångöra ett par viktiga saker: fågelarkivets betydliga utvidgande och mina brevs ordnande (1870—1918); — och dessa ta *all* tid och nästan all återstående förmåga + arbete. — — —

*

Nyare forskningar hava dels bekräftat Palméns resultat i fråga om en del arter, dels har vår insikt fördjupats beträffande själva flyttningsfenomenets väsen. Vi veta bl. a. att en del fåglar, som enligt Palmén skulle flytta på de givna flyttningsvägarna längs kusterna men „inte i regel bredvid och mellan dessa“, också anträffats inne i landet. Det torde stå utom allt tvivel, att arktiska vadare flyga bl. a. tvärs över vårt land, men i brist på lämpliga rastplatser göra de halt så sällan att de undgå vår uppmärksamhet.

J. A. Palmén — eller som han allmänt kallades J. A. P. — skall alltid för Finlands ornitologer framstå som en förebild i fråga om hängivenhet för forskningen. Han var den oförliknelige vännen och läraren, ärlig och uppriktig och förtjänar allas vår tacksamhet och vördnad. Om vi inte kunna mäta vår förmåga och våra krafter med det mått vi anlägga på den i många avseenden genialiska J. A. P., så må vi dock göra vårt bästa. Vi böra söka underhålla kontakten med utlandet och arbeta i samförstånd med den internationella forskningen. Kunna vi då bidra med några strån till stacken, har vårt arbete inte varit förgäves.
